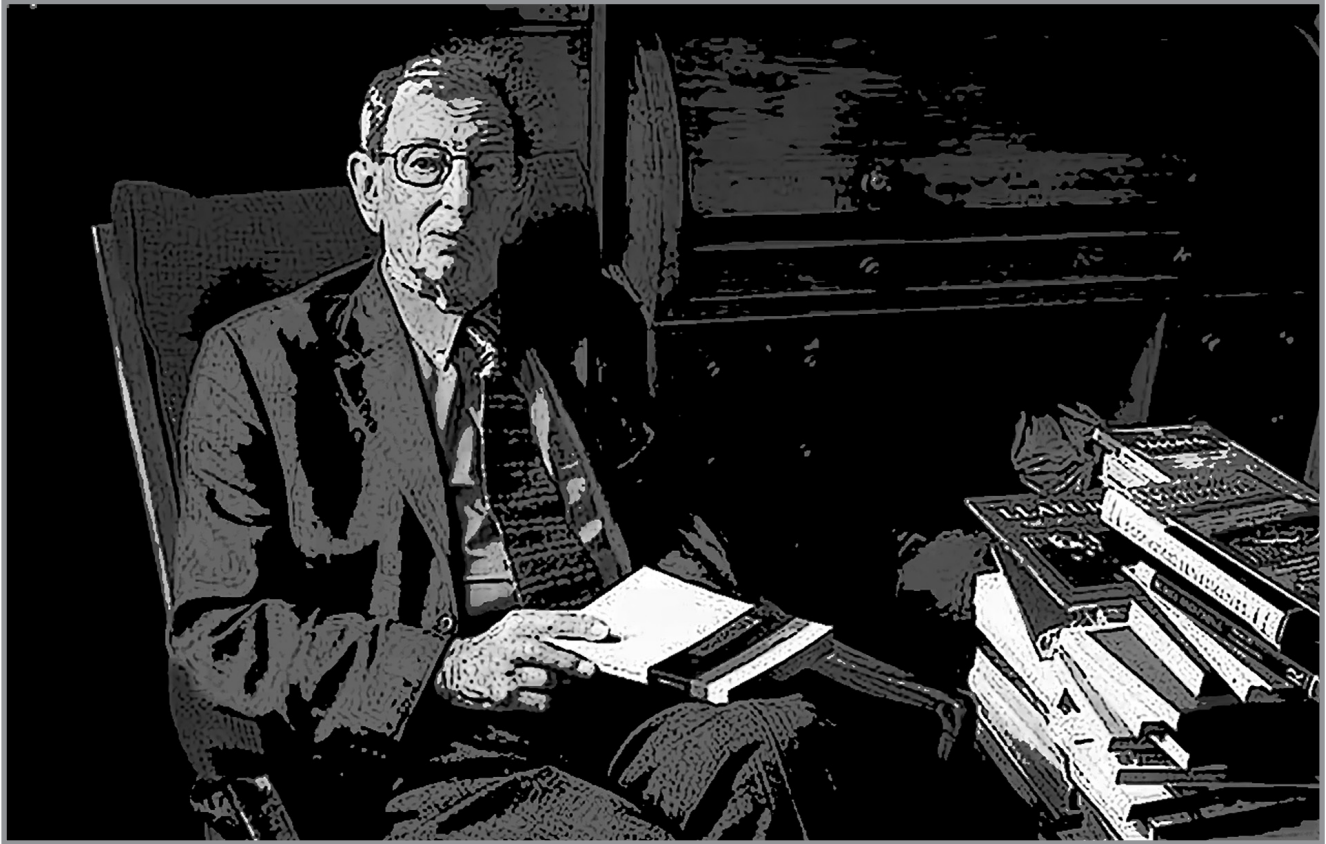

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ HOBSBAWM: ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΝΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ ΣΥΡΙΑΤΟΥ

Μπορούμε να ασκήσουμε κριτική σε εκείνους που υπήρξαν κάποτε τα είδωλά μας; Κι ακόμα περισσότερο, μπορεί ο ενθουσιασμός μας για το δικό μας καινούριο να μην υποτιμήσει το παλιό πάνω στο οποίο στηρίχτηκε; Στο πρόσφατο συνέδριο για την *Ιστορία μετά τον Hobsbawm*, που έγινε στο Λονδίνο από 29 Απριλίου έως 1 Μαΐου 2014, οι οργανωτές έθεσαν τον φιλόδοξο στόχο να κάνουν ένα συνέδριο, όπου ο ίδιος ο Hobsbawm θα ήθελε να συμμετάσχει. Απέφυγαν να στήσουν μια αιογραφία του και κάλεσαν μερικούς από τους σημαντικότερους ιστορικούς της βρετανικής, ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας, όχι τόσο για να αναμετρηθούν με την ιστορία που έγραψε ο Hobsbawm, αλλά περισσότερο για να αναδείξουν the state of the art της ιστορίας που γράφεται σήμερα. Οραματίστηκαν, δηλαδή, ένα συνέδριο που θα αναδεικνύει τις κυριότερες συζητήσεις, τα επιχειρήματα και τον αναλυτικό λόγο της ιστορίας που γράφεται σήμερα στη Βρετανία και γενικότερα στον αγγλοσαξωνικό κυρίως κόσμο. Ωστόσο, οι περισσότεροι ομιλητές επιδίωξαν, στην αρχή τουλάχιστον της ομιλίας τους, να αναφερθούν προσωπικά στη σχέση τους με τον Hobsbawm, είτε με τον ίδιο είτε με τα κείμενά του, ενώ η συντριπτική πλειονότητα διάλεξε στη συνέχεια να αντιπαρατεθεί κριτικά μαζί του, παρουσιάζοντας τη δική τους έρευνα. Η κριτική τους εστιαζόταν σε πτυχές όλων των γνωστών του έργων, από τα μικρότερα έως τα μεγαλύτερα, άλλοτε εκτιμώντας το γεγονός ότι

Η Αθηνά Συριάτου διδάσκει νεότερη και σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

ο Hobsbawm μαζί με τους μαρξιστές ιστορικούς υπήρξαν πρωτοπόροι στη μελέτη της κοινωνικής ιστορίας και άλλοτε απορρίπτοντας συνολικά το έργο του, προβάλλοντας τις νέες εξελίξεις στις ιστορικές μεθόδους. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι ακολούθησαν τα λόγια του Hobsbawm σε ένα γνωστό του άρθρο,¹ όπου παρότρυνε τους ιστορικούς να ονειρευτούν το μέλλον και πιο συγκεκριμένα το μέλλον της ιστορίας πέρα από τα δεσμά του παρελθόντος, όσο πολύτιμα κι αν ήταν αυτά. Στις περισσότερες περιπτώσεις η κριτική αυτή δεν είχε στόχο την υποτίμηση του έργου του –αν και εκφράστηκαν στο συνέδριο και αυτές οι απόψεις– όσο η επισήμανση των πτυχών της ιστορικής πραγματικότητας που ο Hobsbawm δεν συμπεριέλαβε στο έργο του.

Η μαρξιστική καταγωγή

Στην εναρκτήρια ομιλία του, τη μόνη που εστιάστηκε αποκλειστικά στην πορεία του Hobsbawm ως ιστορικού, ο Mark Mazower ανέδειξε τους τρόπους με τους οποίους ο Hobsbawm υπήρξε για περισσότερα από πενήντα χρόνια στο επίκεντρο πολλών ιστορικών συζητήσεων, εισάγοντας στην αυτάρεσκη, και περίκλειστη ακαδημαϊκά, Βρετανία της δεκαετίας του 1950 πολλά καινούρια δαιμόνια. Με τη ζωή και τη διανοητική εξέλιξη του Hobsbawm, ο Mazower θέλησε να στοχαστεί πάνω στις βαθιές αλλαγές που έχουν γίνει από τα μέσα του 20ού αιώνα στους τρόπους με τους οποίους ερευνούμε, μελετάμε, στοχαζόμαστε σχετικά με το παρελθόν. Ανέδειξε την επιμονή του Hobsbawm για την ανάπτυξη δεσμών με τους ιστορικούς της Γαλλίας, ιδιαίτερα με τον Fernand Braudel και τη σχολή των *Annales*, δεσμοί οι οποίοι συνδέσαν ιστορικά τα δύο περιοδικά που άσκησαν τη μεγαλύτερη επιρροή στη σύγχρονη ιστοριογραφία από τα μέσα του 20ού αιώνα, τα *Annales* και το *Past & Present*, και συνέβαλαν στη μεταμόρφωση της μεταπολεμικής ιστορικής συνείδησης.

Ο ομιλητής τόνισε ότι ο Hobsbawm κατάφερε να γίνει, κατά κάποιον τρόπο, ένας «πράκτορας της διανόησης», δημιουργώντας ένα δίκτυο επικοινωνίας, όπου ιστορικοί και άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες από τη Βρετανία, όπως ο E. P. Thompson, ήρθαν σε επαφή με γάλλους ιστορικούς και κοινωνικούς επιστήμονες, όπως ο P. Bourdieu, ο L. Ladurie, η Michelle Perrot, για να συζητήσουν, στις διάσημες πια διεθνείς συναντήσεις στρογγυλής τράπεζας στο Maison des Hautes Études, τα όρια του μαρξισμού ως μεθόδου ανάλυσης (άλλωστε δεν ήταν όλοι μαρξιστές), θέματα σχετικά με την ιστορία της εργασίας, την αστική και την μικροαστική τάξη, ακόμα και την κοινωνική ιστορία της τέχνης, σε ένα συγκριτικό διεπιστημονικό πλαίσιο που ξέφευγε από τα ευρωπαϊκά όρια και συμπεριλάμβανε τον υπόλοιπο κόσμο. Νέες αναζητήσεις σε παλιότερες διαμάχες σχετικά με την κρίση του 17ου αιώνα και τη μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό ανέδειξαν νέες

διαστάσεις της ιστορίας, όπου η μέθοδος θριάμβευσε πάνω στην ιδεολογία και σμιλεύτηκαν νέοι δρόμοι στην ιστορική έρευνα.

Όταν πλέον συνταξιοδοτήθηκε από το Birkbeck, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, μια περίοδος που συνέπεσε με την *Εποχή* της Thatcher, ο Hobsbawm μαζί με άλλους βρετανούς και ευρωπαίους ιστορικούς, σε μια αντιστροφική του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, «εισέβαλαν» στα αμερικανικά πανεπιστήμια. Την εποχή αυτή οι Αμερικανοί ανακάλυπταν τη θεωρία, η οικονομική ιστορία βρισκόταν σε παρακμή, ενώ η τάση της υπερ-εξειδίκευσης σε μια πλειάδα ιστορικών θεμάτων αναδείκνυε νέα ζητήματα, που κάλυπταν και μη ευρωπαϊκές περιοχές, όμως σε ένα υπερτεκμηριωμένο και πολύ περιορισμένο πλαίσιο. Ο Mazower στέκεται κριτικά απέναντι στην τάση υπερβολικής ανάλυσης της μικρής εικόνας, ωστόσο συμφωνεί με τον Hobsbawm, ο οποίος δήλωνε ότι το πρόβλημα δεν είναι η υπερβολική ανάλυση αλλά η έλλειψη σύνθεσης. Ο ίδιος ο Hobsbawm έγραψε μερικά από τα σημαντικότερα έργα μεγάλης σύνθεσης τη δεκαετία του 1980 και 1990, είπε, αναφερόμενος στην ολοκλήρωση της τριλογίας των *Εποχών*. Στα έργα αυτά έδωσε νέα ζωή σε παλιές ιστορίες, αποδεικνύοντας ότι οι σχολές σκέψης και οι νέες μέθοδοι μελέτης δεν μπορούν να υπερβούν μια οξυδερκή ματιά που μπορεί να συνθέτει και να παράγει νέα γνώση – πράγμα που είναι πιο σημαντικό όταν αυτή η ιστορική γνώση έρχεται από έναν ιστορικό που έχει συνείδηση του ακροατηρίου του και μπορεί να απευθύνεται συγχρόνως και στο εξειδικευμένο και στο πλατύ κοινό.

Ο μαρξισμός και η επίδρασή του σήμερα στην ιστοριογραφία υπήρξε ένα από τα μεγάλα θέματα του συνεδρίου, εφόσον ο ίδιος ο Hobsbawm υπήρξε σε όλη του τη ζωή μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Βρετανίας και δήλωνε αμετανόητος μαρξιστής ιστορικός. Ο Gareth Stedman Jones, από τους πρωτοπόρους ιστορικούς της γλωσσικής στροφής στη Βρετανία,² στην άλλη κεντρική ομιλία του συνεδρίου, αφού αποφάνθηκε ότι ο μαρξισμός δεν παράγει καλούς ιστορικούς, αναρωτήθηκε αν ο Hobsbawm υπήρξε τελικά τόσο καλός ιστορικός *παρά* τις μαρξιστικές του πεποιθήσεις ή, αντιθέτως, *εξαιτίας* τους. «Πώς μπόρεσε να επιτύχει μια αρμονία ανάμεσα στον μαρξισμό του και μια ενδιαφέρουσα ιστορική γραφή με οικουμενική απήχηση;», αναρωτήθηκε. Θεώρησε ότι η εμπειρία της ναζιστικής Γερμανίας, που έζησε ως παιδί, υπήρξε ο λόγος που δεν εγκατέλειψε ποτέ το Κομμουνιστικό Κόμμα, ούτε καν το 1956, όταν το εγκατέλειψαν οι άλλοι μαρξιστές ιστορικοί μαζί με τους οποίους είχε δημιουργήσει, από το 1952, το πολύ επιτυχημένο περιοδικό *Past & Present*. Η αφοσίωση του Hobsbawm στον μαρξισμό ήταν, κατά τον Jones, απλά μια «πολιτική παιδαγωγική» για ακτιβιστές, μια εργαλειακή μάλλον παρά φιλοσοφική μέθοδος για να κατανοεί κανείς τις ιστορικές δυνάμεις και το πόσο αυτές

μπορούν να διαμορφώνουν την ανθρώπινη ευημερία, την ανισότητα, τις οικονομικές και κοινωνικές δομές. Το κεντρικό ερώτημα της ομιλίας του, ωστόσο, ήταν το εξής: Ποια ερωτήματα θα έθετε ένας ιστορικός σήμερα στα ίδια τα γραπτά του Μαρξ, ερωτήματα που υπέθεσε ότι θα ήταν διαφορετικά από εκείνα που θα έθετε ο Hobsbawm στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα; Ο Jones ισχυρίστηκε πως, μολονότι η ιστορία έπαιξε κεντρικό ρόλο στο έργο του Μαρξ, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η υλιστική θεώρηση της ιστορίας είναι ο πιο σημαντικός στόχος του μαρξιστικού έργου, δίνοντας έμφαση στη φιλοσοφική του διάσταση που προσπαθούσε να συμφιλιώσει τον ιδεαλισμό με αυτήν. Το ενδιαφέρον του Μαρξ για την ιστορία εξαπλώνεται στο κατά πόσον μπορούσε να αποκαλύψει την πορεία του ανθρώπου προς τον κομμουνισμό. Η ιστορία ήταν το εργαλείο για να αποκαλυφθεί αυτός ο δρόμος. Ο Μαρξ ανήκει στην προ-του Διαφωτισμού παράδοση που εξέφρασε μια κριτική της πολιτικής οικονομίας ή μια θεωρία της εμπορευματικής κοινωνίας, όπως είχαν ήδη κάνει από το τέλος του 17ου αιώνα πολλοί στοχαστές, όπως ο Hume και ο Smith, οι οποίοι στο πλαίσιο του τι συνιστά φυσικό δίκαιο, είχαν θέσει ερωτήματα για την κεντρικότητα της ιδιοκτησίας στις λεγόμενες «πολιτισμένες» κοινωνίες, σε αντίθεση με τις λεγόμενες «άγριες» ή «βάρβαρες». Γι' αυτό οι θεωρίες του Μαρξ δεν ήταν ούτε *sui generis* ούτε πρωτότυπες αλλά ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ευρύτερη ευρωπαϊκή παράδοση ερμηνείας του κόσμου και της ιστορίας μέσω του ορθού λόγου. Ο μαρξισμός του Hobsbawm, κατά τον Jones, ήταν πιο κοντά στις μεθόδους και τις αναλύσεις των οικονομολόγων παρά των ιστορικών, έθετε τον ορθό λόγο στον πυρήνα των ερμηνειών και των ιστορικών φαινομένων που ερευνούσε. Είτε το συνειδητοποιούσε ο ίδιος ο Hobsbawm είτε όχι, ισχυρίστηκε ο Jones, το μεγάλο του ιστορικό έργο ανήκει σε αυτή την παράδοση και αποτελεί μια μαρτυρία ότι υπάρχουν ακόμα περιθώρια δημιουργικότητας μέσα σε αυτήν.

Ο Jones κατέληξε πως ο μαρξισμός δεν είναι παρά μια «επινοημένη παράδοση», της οποίας η χρησιμότητα, αν ποτέ υπήρξε, έχει από καιρό πάψει να υφίσταται, για να προκαλέσει την απορία του Geoff Eley (και άλλων) σχετικά με το ποιον μαρξισμό εννοεί. Υπήρξε ίσως ο μαρξισμός μια παρένθεση στη σκέψη των ιστορικών ως αναλυτική κατηγορία ή απλώς ερμηνεύτηκε λανθασμένα; Μήπως, τελικά, τώρα είναι μια ευκαιρία, αναρωτήθηκε ο Eley, να ξαναδούμε τον μαρξισμό απελευθερωμένοι από τα βαρίδια της μορφής που εξέλαβε; Ο Jones ισχυρίστηκε πως, ακόμα και με τα ελαττώματά του, ο καπιταλισμός είναι η καλύτερη από τις προσφερόμενες λύσεις και ότι μπορούμε να στραφούμε στις υλιστικές αναγνώσεις της σχέσης μεταξύ οικονομικών συνθηκών και ανθρώπινων κοινωνικών δομών, μια κοινή αντίληψη την οποία μπορούμε να βρούμε και σε διανοητές πριν από τον Μαρξ – μια απάντηση που δεν έπεισε

και πολλούς στην αίθουσα, σίγουρα όχι αυτόν που έθεσε την ερώτηση.

Ληστές και Επαναστάτες: μια επαναθεώρηση

Πέρα από τις κεντρικές ομιλίες, μεγάλο ενδιαφέρον είχαν οι επιμέρους συνεδρίες, οι οποίες είχαν οργανωθεί γύρω από τα βασικά θέματα με τα οποία ασχολήθηκε ο Hobsbawm στο πολυσχιδές έργο του. Στη συζήτηση με θέμα «Διαμαρτυρία και εξεγερμένοι στη σύγχρονη εποχή», οι ιστορικοί Lucy Riall, François Jarrige και Ilaria Favretto χρησιμοποίησαν τα έργα του Hobsbawm, *Bandits* και *Machine Breakers* για να προτείνουν νέες αναγνώσεις αλλά και διαφοροποιήσεις από αυτά.

Η ιστορικός του Risorgimento και της σύγχρονης ιταλικής ιστορίας Lucy Riall ανέδειξε τις χρήσεις μιας πολύ βίαιης αγροτικής εξέγερσης του 1868 στο Bronte, μια μικρή πόλη στη Σικελία, από διανοούμενους του 20ού αιώνα, συμπεριλαμβανομένου και του ίδιου του Hobsbawm.

Η εξέγερση αυτή θεωρείται ως ένα παράδειγμα προδοσίας των επαναστατημένων λαϊκών μαζών που ζητούν οικονομικά δικαιώματα από τις δημοκρατικές κυβερνήσεις, ιδιαίτερα εκείνες που είχαν τη στήριξη ξένων δυνάμεων κατά τη διάρκεια όλου του 19ου αιώνα (όπως η δημοκρατική κυβέρνηση του Garibaldi που υποστηριζόταν από τους Βρετανούς). Το μοτίβο της προδοσίας των εξεγερμένων και μάλιστα από δημοκρατικές κυβερνήσεις αποτελεί ένα επαναλαμβανόμενο θέμα στην ιταλική ιστορία. Η μνήμη της εξέγερσης στο Bronte πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις κατά τη δεκαετία του 1950, όταν οι κομμουνιστές της Κατάνιας την χρησιμοποίησαν, στην κορύφωση του Ψυχρού Πολέμου, ως σύμβολο της αφερεγγυότητας των «ξένων» προστατών για την υποστήριξη των λαϊκών αιτημάτων, αλλά και για την επανερμηνεία του Risorgimento, τη θεμελιώδη πράξη της νεότερης ιταλικής ιστορίας ως αποτυχία όσον αφορά τη δικαίωση του αγροτικού νότου – καθώς δεν πέτυχε την αναδιανομή της γης και την αποφευδοποίηση. Η δεκαετία του 1950 ήταν και πάλι μια ιστορική στιγμή που τέθηκαν παρόμοια αιτήματα. Ο Hobsbawm, που επισκέφτηκε το 1953 τη Σικελία και είχε επαφές με τους κομμουνιστές της Ιταλίας, αφιέρωσε ένα μεγάλο μέρος των *Primitive Rebels* στην περίπτωση αυτή. Η Lucy Riall, ενώ εκτιμά το γεγονός ότι ο Hobsbawm με αυτό του το έργο έδωσε φωνή στους επαναστατημένους αγρότες της Νότιας Ιταλίας, στέκεται με πολύ κριτικό βλέμμα απέναντι στην άποψη που διατυπώνει ο Hobsbawm, ο οποίος βλέπει τις εξεγέρσεις αυτές ως έκφραση μιας προνεωτερικής, θρησκόληπτης, ίσως και οπισθοδρομικής κοινότητας. Αντίθετα, λέει η Riall, η εξέγερση αυτή ήταν ένα δείγμα εκμοντερνισμού και διαφωτισμού, από μια μορφωμένη ελίτ των αγροτικών μαζών, οι οποίες απαίτησαν τη γη που τους είχαν υποσχεθεί ως πολιτικό δικαίωμα. Η πολιτική αστάθεια που είχε δημιουργηθεί δεν ήταν προϊόν της αγανά-

κτησης ενάντια στη φεουδαρχική δομή (η ίδια υποστηρίζει πως, έτσι κι αλλιώς, τα λατιφούντια δεν είχαν φεουδαρχική δομή) αλλά, αντίθετα, των κραδασμών του έντονου εκμοντερνισμού που είχε προηγηθεί, των «ξένων» Βρετανών που είχαν εισβάλει και της μεγάλης διοικητικής μεταρρύθμισης που είχε δημιουργήσει μια νέα τάξη προνομιούχων στη Νότια Ιταλία. Η νέα αυτή τάξη χρησιμοποίησε τη θέση της για να υποστηρίξει τους φτωχούς, ενθαρρύνοντάς τους να εξεγερθούν και να απαιτήσουν αναδιανομή της γης, για να σφετεριστεί τελικά τα κτήματα για τον εαυτό της, πράγμα που δεν είχε σχέση με την οπισθοδρόμηση που βλέπει ο Hobsbawm αλλά, αντίθετα, με την απόπειρα εκσυγχρονισμού. Παρότι όμως υποστηρίζει πως η ερμηνεία του Hobsbawm είναι ξεπερασμένη, εκτιμά το γεγονός ότι η «επινόηση της παράδοσης της αγροτικής εξέγερσης», που εισήγαγε ο Hobsbawm, ήταν πολύ σημαντική, επειδή μέχρι τότε οι αγρότες ήταν μια τάξη «κρυμμένη» για τους ιστορικούς τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, σε σχέση με τους εργάτες. Η Riall βλέπει την ανάγκη να επανεκτιμήσουμε την πολιτικά στρατευμένη ιστορία που ενέπνευσε ο Hobsbawm στα πρώτα του έργα, ιδιαίτερα τώρα, σε μια εποχή που οι λεγόμενοι αναθεωρητές της άκρας δεξιάς, ή «αντι-ιστορικοί» όπως αποκαλούν τον εαυτό τους, επανεφευρίσκουν, μέσα στο πλαίσιο της αφήγησης της ιταλικής ενοποίησης, την ιστορία της εξέγερσης του Bronte (το οποίο από αφήγημα της αριστεράς έγινε αφήγημα της άκρας δεξιάς) και την παρουσιάζουν ως παράδειγμα της αγριότητας των αγροτών, ως παράδειγμα των γενοκτονικών προθέσεων του κράτους του ΠιEMONTE, ενώ ο στρατηγός που την κατέστειλε γίνεται στην αφήγηση αυτή ο πρόγονος των μελανοχιτώνων του Μουσολίνι, μια ερμηνεία που κυριάρχησε κατά την πρόσφατη επέτειο της εξέγερσης, κατήγγειλε η Riall.

Στο ίδιο πνεύμα σχετικά με τους δεσμούς της ιστορίας με τα σύγχρονα πολιτικά προβλήματα, ο Francois Jarrige έκανε μια αναδρομή στις ιστορικές ερμηνείες που ακολούθησαν το έργο του Hobsbawm για τους *Machine Breakers*, αναφερόμενος στις πτυχές της ίδιας πρακτικής στην Ευρώπη, όπως είχε ήδη αναδείξει η Michelle Perrot τη δεκαετία του 1970, δίνοντας έμφαση στον ρόλο των γυναικών σε αυτού του είδους τις διαμαρτυρίες ή ακόμα τον ρόλο αυτού του είδους της εξέγερσης ως μέσου για εθνικές και τοπικές εδαφικές διεκδικήσεις, καταλήγοντας πως, όπως ο Hobsbawm είδε στις διαμαρτυρίες αυτές την αντανάκλαση της ιστορίας των απεργιών και του εργατικού κινήματος, ακόμα και του Ψυχρού Πολέμου της δεκαετίας του 1970, έτσι και οι σημερινοί ιστορικοί μπορούν να δουν σε αυτές τις διαμαρτυρίες τις οικολογικές ανησυχίες της σημερινής εποχής.

Στη συνέχεια η Ilaria Favretto, ιστορικός της σύγχρονης Ιταλίας, υποστήριξε ότι ο Hobsbawm, στα έργα του *Captain Swing* και *Primitive Rebels*, υπήρξε πρωτοπόρος στο

να ερμηνεύσει τα κίνητρα των επαναστατών και να τα εντοπίζει όχι μόνο στην οικονομική εκμετάλλευση αλλά και στην πολιτιστική σφαίρα, ακόμα και στο να ερμηνεύει τη διαμαρτυρία έξω από θεσμοποιημένες συλλογικές μορφές, όπως πολιτικά κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις και πολιτικά κινήματα. Ωστόσο, διαφώνησε με το συμπέρασμα του Hobsbawm ότι κάθε πρωτόγονη διαμαρτυρία θα τη διαδεχτεί μια οργανωμένη μορφή διαμαρτυρίας, έτσι που η πρωτόγονη μορφή θα εξαφανιστεί ως αποτέλεσμα της αστικοποίησης και του εκσυγχρονισμού. Η Favretto, με τη μελέτη της που αφορά τις μεταπολεμικές διαμαρτυρίες κατά τη διάρκεια της ταραγμένης δεκαετίας του 1960 στα εργοστάσια της Ιταλίας, βλέπει τη συνέχεια της συμβολικής βίας που εντόπιζε στους πρώιμους επαναστάτες ο Hobsbawm στις καταλήψεις των εργοστασίων, στη συμβολική διαπόμπευση των αφεντικών με την καύση ομοιωμάτων τους ή με εικονικές δίκες και εκτελέσεις, όπου συμβολικά αναστρέφεται η εξουσία. Στα σφυρίγματα, στα τύμπανα και τις πορείες (όπου συχνά μεταφέρονται ακόμα και γαϊδούρια μέσα στα εργοστάσια της ιταλικής αυτοκινητοβιομηχανίας, με ομοιώματα των αφεντικών καβαλημένα ανάποδα) η Favretto βλέπει τη συνέχεια της διαμαρτυρίας των μεσαιωνικών ή των πρώιμων νεωτερικών χρόνων της αγροτικής Ιταλίας και αποδίδει τη συνέχεια αυτή στη μετανάστευση από τον αγροτικό Νότο στον βιομηχανικό Βορρά πολλών εργατών που ήταν ήδη εξοικειωμένοι με αυτού του είδους τις πρακτικές, στον εναγκαλισμό τέτοιου είδους διαμαρτυριών από την οργάνωση Lotta Continua, η οποία με ενθουσιασμό υιοθέτησε τις εκφράσεις μη συμβατικής διαμαρτυρίας φοιτητών και εργατών, αλλά και στην αναβίωση των πρακτικών τιμωρίας που αυθόρμητα αναπτύχθηκαν ενάντια στους συνεργάτες των Γερμανών και των φασιστών κατά την ιταλική Αντίσταση. Αναφερόμενη στα *charivari repertoires*, όπως τα όριζε ο Charles Tilly,³ η Favretto ανέδειξε τη λειτουργικότητα αυτών των διαμαρτυριών που έχουν, όπως είπε, λιγότερο ρίσκο, καθώς στρέφονται στη συμβολική και όχι στη φυσική βία και έτσι γίνονται πιο εύκολα αποδεκτές από περισσότερους εργάτες, ενώ είναι εξίσου αποτελεσματικές. Ωστόσο, τα όρια μεταξύ συμβολικής και πραγματικής βίας είναι πολύ δύσκολο να χαραχθούν, όπως της υποδείχθηκε από το ακροατήριο, ενώ πολύ συχνά απλά συμβιώνουν.

Η Βρετανία, η αυτοκρατορία και η Ευρώπη

Στη συζήτηση σχετικά με τη Βρετανία, την αυτοκρατορία και την Ευρώπη, η αμερικανίδα καθηγήτρια της ιστορίας της αυτοκρατορίας, γνωστή ως μια από τις πολυγραφότερες ιστορικούς της νέας αποικιακής ιστορίας, Antoinette Burton⁴ στάθηκε ίσως με τον πιο επικριτικό, και κάπως άτοπο για την περίπτωση, τόνο στο έργο του Hobsbawm, εστιάζοντας στην *Εποχή των Αυτοκρατοριών*. Η Burton κατέταξε τον Hobsbawm στους ιστορικούς που δεν ενδια-

φέρονται για τα ιστορικά υποκείμενα που δεν ανήκουν στην Ευρώπη ή τη Βόρειο Αμερική, αγνοούν τις γυναίκες αλλά και την τοπικότητα της ιστορίας και τον ταυτίζει με τους συντηρητικούς «αντιπάλους» του ιστορικούς, που αγνόησαν το έργο του Edward Said *Οριενταλισμός*, το οποίο είχε εκδοθεί πολύ πριν το έργο του Hobsbawm για την αυτοκρατορία. Ο Hobsbawm, κατά την Burton, ενδιαφερόταν μόνο για τη μία πλευρά, της μητρόπολης που βρισκόταν στην Ευρώπη και όχι για την άλλη, των αποικιακών κέντρων, που βρισκόταν στην αυτοκρατορία, ούτε και για τη μοίρα των πληθυσμών της. Οι κοινωνικές σχέσεις, τα οικονομικά αποτελέσματα των σχέσεων αυτών, καθώς και οι πολιτικές διενέξεις της ίδιας της αυτοκρατορίας, δεν ήταν μέσα στην οπτική του Hobsbawm. Η ιστορία του, θεωρεί η Burton, έθεσε και την ατζέντα για την κατοπινή βρετανική ιστοριογραφία της αυτοκρατορίας. Η ιστορία αυτή των μεγάλων αφηγήσεων δεν είναι απλά ατελής αλλά και παραμορφωμένη. Όσο για τη «νέα ιστορία της αυτοκρατορίας» που γράφεται στην Αμερική, αλλά και στις χώρες που εντάσσονταν πριν στο πλαίσιο της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, παραμένει ακόμα και σήμερα στο περιθώριο, αν κοιτάξει κανείς την παντελή έλλειψη βιβλιοκρισιών για τέτοιου είδους μελέτες σε γνωστά επιστημονικά περιοδικά, ενώ αντίθετα υπάρχει υπερπροβολή των έργων που αναπαράγουν την κατεστημένη άποψη για την εκπολιτιστική αποστολή της αυτοκρατορίας, όπως την εκθειάζει ο Niall Ferguson.

Σε πιο ήπιο τόνο, η Maya Jasanoff, επίσης αμερικανίδα ιστορικός της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, μιλώντας για τη σχέση Βρετανίας, Ευρώπης και αυτοκρατορίας, όχι μόνο στο έργο του Hobsbawm αλλά και στη δική της δουλειά, έθεσε τους όρους της σχέσης αυτής που θεωρεί ότι έπρεπε να είχαν διερευνηθεί. Δηλώνοντας ότι το δικό της ενδιαφέρον σχετικά με το έργο του Hobsbawm συμπίπτει ως προς τη διερεύνηση της θεμελιώδους σχέσης μεταξύ του βιομηχανικού καπιταλισμού και την προβολή της κρατικής εξουσίας, θεωρεί ότι θα μπορούσε να αντιστρέψει την κατά Hobsbawm περιοδολόγηση. Την *Εποχή των Επαναστάσεων* (1789-1848) την εκλαμβάνει ως την εποχή των αυτοκρατοριών, δηλαδή της μεγάλης αυτοκρατορικής κατάκτησης και επέκτασης για τα ευρωπαϊκά κράτη, καθώς και της διάδοσης και διατήρησης της δουλείας, ενώ την κατά Hobsbawm *Εποχή των Αυτοκρατοριών* (1875-1914) τη θεωρεί ως εποχή των επαναστάσεων, δηλαδή την εποχή της επέκτασης της δημοκρατίας, ιδιαίτερα μετά τη διεύρυνση του εκλογικού σώματος. Πιστεύει επίσης ότι η ευρωπαϊκή ιστορία πρέπει να επανενταχθεί στη βρετανική και στην ιστορία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και να επανεξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο η Ευρώπη συνέχισε να κατέχει την κεντρική θέση στην ιστοριογραφία των αυτοκρατοριών. Κατά πόσο, για παράδειγμα, οι πρόσφυγες από την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο, οι οποίοι κατέ-

φυγαν στο Λονδίνο τον 19ο αιώνα (διανοούμενοι, εξόριστοι επαναστάτες, έκπτωτοι μονάρχες, ακόμα και ακτιβιστές, ανάμεσά τους, ο Simon Bolivar, ο Mazzini, ο Karl Marx, ο Λουδοβίκος Ναπολέων, ο Gandhi ως φοιτητής), διαμόρφωσαν τα πολιτικά πράγματα στη Βρετανία, κατά πόσον οι αυτοκρατορικές διενέξεις μεταξύ των αντίπαλων αυτοκρατορικών δυνάμεων (και χρησιμοποίησε ως παράδειγμα το Συνέδριο της Βιέννης) διαμόρφωσαν τις νέες πολιτικές συμμαχίες ή ακόμα κατά πόσο διέφεραν μεταξύ τους οι ευρωπαϊκές πρακτικές κυριαρχίας των υπηκόων των αυτοκρατοριών; Η Jasanoff επισήμανε ότι η στιγμή διαμόρφωσης των εθνών κρατών στην Ευρώπη ήταν συγχρόνως και η μεγάλη στιγμή της εξάπλωσης των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών.

Ακριβώς γι' αυτό θα ήταν χρήσιμο να ξεφύγουμε από το δίπολο αυτοκρατορία-έθνος και να δούμε τις μεταξύ τους επαφές, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε πώς λειτούργησε η εξουσία σε διαφορετικά μέρη του κόσμου με άνισο κοινωνικό αντίκτυπο. Στη δική της έρευνα εξετάζει τον ευρωπαϊκό και παγκόσμιο αντίκτυπο του βρετανικού ιμπεριαλισμού, εντρυφώντας στη ζωή και το έργο του συγγραφέα Joseph Conrad, ενός Ευρωπαίου που βρήκε καταφύγιο στη Βρετανία την εποχή του απόγειου του αυτοκρατορικού της κύρους, μιας προσωπικότητας που ενσωμάτωνε τον δυναμικό κοσμοπολιτισμό της Βρετανίας. Η Jasanoff εντοπίζει πολλές εκλεκτικές συγγένειες ανάμεσα στη ζωή του Conrad και του Hobsbawm, ως Ευρωπαίων που βρήκαν στη Βρετανία το «σπίτι» τους, ενώ σε όλο τους το έργο και οι δύο σχολίασαν τα σημεία τομής μεταξύ της Βρετανίας, της Ευρώπης και της αυτοκρατορίας, καθώς και τις σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών αυτοκρατοριών. Ο μιν Conrad, τον οποίο η Jasanoff θεωρεί τον πρώτο συγγραφέα της παγκοσμιοποίησης, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, πρόβαλλε τις υποκειμενικές ηθικές εμπειρίες του κόσμου αυτού, ενώ ο Hobsbawm τις συνθετικές και δομικές ερμηνείες. Επικαλούμενη την οπτική αυτών των συγγραφέων, η Jasanoff καλεί σε μια επανεξέταση της ιστορίας, όπου θα παίρνουμε υπόψη την ευελιξία των σχημάτων της ευρωπαϊκής, της εθνικής και της αυτοκρατορικής ιστορίας, ώστε να περιλαμβάνει την παγκοσμιοποιημένη οπτική του τότε και του σήμερα.

Ο Jan Rüger, ιστορικός ευρωπαϊκής και βρετανικής ιστορίας, υπερασπίζοντας το έργο του Hobsbawm, ισχυρίστηκε ότι, αν τελικά θέλουμε να εντάξουμε την ιστορία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας μέσα στην ευρωπαϊκή ιστορία, δεν έχουμε παρά να γυρίσουμε στην τριλογία του Hobsbawm. Σχολίασε το γεγονός ότι για πολλά χρόνια η ιστορία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας επισκίαζε την εξέταση της σχέσης της βρετανικής ιστορίας με την Ευρώπη, πράγμα που σήμερα θεωρεί ότι έχει ξεπεραστεί, ενώ η διδασκαλία της ιστορίας εξακολουθεί να κινείται στο δίπολο της ιστορίας της αυτοκρατορίας και της ιστορίας της Ευ-

ρώπης. Επεσήμανε επίσης πως, παρότι σήμερα οι ευρωπαϊκές εθνικές ιστορίες ξαναγράφονται από την οπτική της παγκοσμιοποίησης, υπάρχουν πολλά που μένουν να γίνουν εφόσον, προς το παρόν, δεν έχουν προκύψει ανάλογα συνθετικά έργα μεγάλης κλίμακας.

Κοινωνική τάξη: θεωρητικό πλαίσιο ή αναλυτική κατηγορία;

Το θέμα των κοινωνικών τάξεων και της ιστορίας της εργασίας δεν θα μπορούσε να λείπει από ένα συνέδριο για τον Hobsbawm. Το κεντρικό ερώτημα σε μία από αυτές τις συνεδρίες ήταν αν και κατά πόσο η κοινωνική τάξη έχει επιβιώσει στη θεματολογία των ιστορικών ή αν έχει αναδιαμορφωθεί και ενταχθεί σε άλλους τόπους ιστορικής γραφής, ένα ζήτημα που έτσι κι αλλιώς απασχόλησε και άλλες θεματικές ενότητες, σχετικά με τον μαρξισμό και τη μαρξιστική οικονομία.

Ο πρώτος ομιλητής, ο ιστορικός του φύλου Sean Brady, αναρωτήθηκε αν η έννοια της κοινωνικής τάξης και της εργασίας είναι έννοιες που αφορούν τη σημερινή κοινωνία της Δύσης που δεν ορίζεται από την κοινωνική τάξη και δεν προάγει την πολιτική, παρόλο που τα ερωτήματα που αναδύονται από τη μελέτη αυτών των πεδίων ποτέ δεν ήταν πιο επείγοντα, σε έναν κόσμο που βριθεί από φτώχεια και ανισότητες. Ο Brady έκανε μια ιστορική αναδρομή στην ιστοριογραφία των τελευταίων τριάντα χρόνων στη Βρετανία σχετικά με την κοινωνική τάξη και την ιστορία της εργασίας, τονίζοντας ότι η στροφή των βρετανών μαρξιστών ιστορικών προς την κοινωνική ιστορία υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα διανοητικά επιτεύγματα της μεταπολεμικής Βρετανίας. Ωστόσο, η στροφή προς την ιστορία που μελετά το άτομο μέσα στις κοινωνικές ομάδες, όπως αναδύθηκε από το τέλος της δεκαετίας του 1970 και μετά, από αριστερούς ιστορικούς, έφερε στην επιφάνεια πολύ σημαντικές συζητήσεις (σχετικά με τον συντηρητισμό της εργατικής τάξης, τον ρόλο των γυναικών, την ανάλυση της γλώσσας και των αναπαραστάσεων), οι οποίες αντιπαρατέθηκαν στις θέσεις και των ουίγιν και των μαρξιστών ιστορικών. Στις ιστορίες αυτές, η κοινωνική τάξη μελετάται πια μέσα σε ένα πλαίσιο όπου το ιστορικό υποκείμενο της εργατικής τάξης βρίσκεται στο επίκεντρο της ανάλυσης, σε αντίθεση με την εποχή που η μελέτη επικεντρωνόταν στην περιγραφή του πλαισίου μέσα στο οποίο κινούνταν η εργατική τάξη ως ομογενοποιημένη ομάδα. Θεώρησε, όμως, ότι οι κατεξοχήν ιστορικοί της εργασίας και της κοινωνικής τάξης στην Βρετανία, με την επιμονή τους να επικεντρώνονται στους θεσμούς και τις παραδοσιακές πρακτικές της βιομηχανικής εργασίας, απομονώθηκαν από τη βιωμένη εμπειρία των εργατών, και ως εκ τούτου από τη δεκαετία του 1990 και μετά (όταν η παρακμή των εργατικών συνδικάτων και η αποβιομηχανοποίηση ήταν μια νέα πραγματικότητα) η ιστορία της εργασίας και της κοινωνικής

τάξης βρίσκονται σε κάθετη πτώση, με σποραδικές αναλαμπές από την ιστορία του φύλου και της φυλής.

Στη θέση ότι η βρετανική ιστορία της εργασίας βρίσκεται σε παρακμή ανέλαβε να αντιπαρατεθεί με τη δική της εισήγηση η Sonya Rose, ιστορικός του φύλου και της εργατικής τάξης, μεταξύ άλλων. Η Rose, αντίθετα από τον Brady, πιστεύει ότι στη δεκαετία του 1990 το θέμα του φύλου και της ιστορίας της εργασίας άνθησε, παρά την πεποίθηση ορισμένων ότι οι ιστορικοί του φύλου και της σεξουαλικότητας εγκατέλειψαν τη μελέτη της κοινωνικής τάξης για χάρη της διακειμενικότητας. Η Rose εστίασε την προσοχή της στις έννοιες του φύλου της εργατικής τάξης, της κουλτούρας της εργασίας, των δεξιοτήτων και επιπέδων δεξιοτήτων και αξιολόγησης της εργασίας, και της φυλής, (ιδιαίτερα σε έργα αμερικανίδων) έννοιες τις οποίες επεξεργάστηκαν πολλά έργα της δεκαετίας του 1990 και ανέφερε πολλά από αυτά, βρετανίδων και αμερικανίδων ιστορικών.⁵ Για την Rose η ενασχόληση αυτών των συγγραφέων με τους τρόπους με τους οποίους η εργασία και η κοινωνική τάξη εξετάζονται κάτω από το πρίσμα του φύλου και της φυλής υποδεικνύουν πρώτα ότι οι οικιακές υπηρεσίες, (μαζί με τις υπηρεσίες φροντίδας και αυτές των κατώτερων υπαλλήλων) έχουν πάρει σήμερα κεντρική θέση στην ιστορία της εργατικής τάξης, και ακόμα, ότι παίρνοντας υπόψη την έμφυλη και την κοινωνικά προσδιορισμένη φύση της εργασίας μπορούμε να δούμε νέους τρόπους με τους οποίους η σύγκρουση μεταξύ των εργοδοτών και των εργατών, μεταξύ της εργασίας και του κεφαλαίου γίνεται ο κινητήρας της ιστορικής αλλαγής.

Πού θα πιστωθούν όμως αυτές οι ιστορίες: στις ιστορίες του φύλου ή στις ιστορίες της εργασίας και της κοινωνικής τάξης, αναρωτήθηκε η Rose; Αν πάρουμε τα παλιά εργαλεία ανάλυσης, δηλαδή το εργατικό κίνημα, την κοινωνική τάξη και την εργασία, δηλαδή το ποιος κατέχει τα μέσα παραγωγής, και θεωρήσουμε την αντρική χειρωνακτική εργασία ως μόνη εργασία, δεν μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της εργασίας ή της εργατικής τάξης σήμερα. Αν όμως εστιάσουμε στο ερώτημα: πώς οι έμφυλες διαφορές οι οποίες σμιλεύτηκαν πάνω στις συντεταγμένες των κοινωνικών διακρίσεων μέσα στον εργασιακό χώρο και διαμόρφωσαν οικονομικούς μετασχηματισμούς, συμπεριλαμβανομένων και της εκβιομηχάνισης και αποβιομηχάνισης τότε μπορούμε να έχουμε μια πιο ρεαλιστική ιστορία της εργασίας. Η κοινωνική τάξη παραμένει πολύ σημαντικό εργαλείο ανάλυσης, αν το εκλάβουμε ως μέσο πρόσβασης σε οικονομικά και κοινωνικά προνόμια που προσφέρουν ευκαιρίες ζωής, εργαλείο χρήσιμο ακόμα και για τη μελέτη της παγκόσμιας ιστορίας της εργασίας. Η μελέτη της κοινωνικής τάξης σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιεχόμενο σημαίνει να επικεντρωθούμε στις δεξιότητες, την εκπαίδευση και την απασχόληση σε συνάρτηση με τα μέσα παραγωγής με την παραδοσιακή έννοια. Σύμφωνα με

μια άλλη ιστορικό που ανέφερε η Rose, οι σχέσεις εργασίας, με αμοιβή ή χωρίς, παρέχουν την υπόρρητη απαίτηση για αξιοπρέπεια, η οποία συγχρόνως παράγει και αντανακλά τις διακρίσεις που βασίζονται στη φυλή και το φύλο, και αυτές συνδιαμορφώνουν την κοινωνική τάξη. Κι αν αυτό είναι κοινωνική τάξη τότε τι είναι εργασία; Η Rose πρότεινε να βρούμε έναν ικανό ορισμό της εργασίας προτείνοντας: «την εμπρόθετη εφαρμογή των διανοητικών και φυσικών δυνάμεων για να καλυφθούν ανάγκες». Κλείνοντας την εισήγησή της, η Rose ασχολήθηκε με το ζήτημα της εκμετάλλευσης, που είναι κυρίαρχο και στο έργο του E. P. Thompson αλλά φυσικά και του Marx, με την παραίτηση οι ιστορικοί της εργασίας σήμερα να στραφούν στην παγκόσμια ιστορία. Πιο συγκεκριμένα, η Rose θεωρεί ότι το νοικοκυριό αναδεικνύεται ως η καλύτερη μονάδα ανάλυσης της παγκόσμιας εργατικής ιστορίας, καθώς μια διερεύνηση στις στρατηγικές επιβίωσης από αυτούς που το συνιστούν, καθώς και τους αγώνες τους για ασφάλεια και αυτονομία, θα ήταν ο καλύτερος τρόπος εξέλιξης της ιστορικής έρευνας. Η τρίτη εισήγηση της συνεδρίας προσέφερε ένα τέτοιο παράδειγμα ιστορικής έρευνας φύλου και κοινωνικής τάξης με βάση το νοικοκυριό.

Η αμερικανίδα ιστορικός του φύλου και της εργασίας Marjorie Levine-Clark επικεντρώθηκε στη σχέση μεταξύ «δομικής επισφάλειας» και φύλου, δηλαδή την αποδόμηση του ανδρισμού που προκύπτει από την ανεργία, προσφέροντας έτσι ένα παράδειγμα νέας κοινωνικής ιστορίας, όπως πρότεινε η Rose. Πιο συγκεκριμένα, μίλησε για την τρέχουσα μελέτη της όπου εξετάζει τη ζωή των ανοργάνωτων, ανέργων και υποαπασχολούμενων, στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στη Βρετανία, οι οποίοι, για να μη θεωρηθούν λουφαδόροι και για να αποδείξουν ότι πράγματι αναζητούσαν εργασία, αρνούνταν να πάρουν επίδομα ανεργίας. Αυτοί οι άνδρες κατατάσσονταν στην κατηγορία των «εντίμων φτωχών», οι οποίοι είχαν και την επιθυμία και την οικογενειακή υποχρέωση να δουλέψουν, εφόσον τα κριτήρια της κρατικής πολιτικής σχετικά με το ποιος θα προσληφθεί είχαν να κάνουν με το μέγεθος της οικογενειακής μονάδας την οποία οι υποψήφιοι για εργασία έπρεπε να υποστηρίξουν. Συνεπώς, μόνο όσοι είχαν οικογένεια θεωρούνταν ότι ανταποκρίνονταν στην έννοια του ανδρισμού, την οποία το κράτος ήταν πρόθυμο να χρηματοδοτήσει. Με αυτόν τον τρόπο η πρώιμη πολιτική κοινωνικής ασφάλισης της Βρετανίας, συμπέρανε η Levine-Clark, ήταν μια πατριαρχική πολιτική ανταποκρινόμενη στις συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της εποχής. Είναι ωστόσο αξιοσημείωτο ότι οι πολιτικές αυτές, που έριχναν το φταίξιμο για την ανεργία στην ηθική υπόσταση των εργαζομένων και όχι στη μακροοικονομική πολιτική, είναι ορατές και πάλι στις σημερινές πρακτικές της κοινωνικής πολιτικής, όπου η κοινωνική στήριξη αμφισβητείται ξανά ως δικαίωμα του πολίτη.

Το δουλεμπόριο και η επιτυχία του βρετανικού καπιταλισμού

Η Catherine Hall, γνωστή ιστορικός της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας της οικογένειας, στην κεντρική της ομιλία, όπου παρουσίασε την τρέχουσα, οργανωμένη από το UCL, έρευνα σχετικά με το δουλεμπόριο (μέρος μιας ευρύτερης έρευνας που μελετά τους δούλους και τους κυρίους τους στον αμερικανικό Νότο), μίλησε για το μεγάλο κενό που υπάρχει μέχρι τώρα στη βρετανική ιστοριογραφία σχετικά με το θέμα αυτό. Η μελέτη της συμβολής του δουλεμπορίου στην ανάπτυξη του «ένδοξου» βρετανικού καπιταλισμού, εστιάζοντας μάλιστα ιδιαίτερα στο θέμα του φύλου και της φυλής (και τα δύο παντελώς απόντα από το έργο του Hobsbawm), πρέπει να ενσωματωθούν στη βρετανική ιστορία, τόνισε η Hall.

Μέχρι τώρα υπάρχουν πολλές μελέτες σχετικά με τον αγώνα για την κατάργηση του δουλεμπορίου, όπου, ως γνωστόν, πολλές Βρετανίδες της αστικής τάξης πρωτοστάτησαν, ωστόσο δεν υπάρχουν μελέτες για τη γένεση, την υποστήριξη και τον ρόλο που είχε το δουλεμπόριο στην ανάπτυξη της βρετανικής οικονομίας, η οποία αποδίδονταν στον χαρισματικό επιχειρηματικό χαρακτήρα του έθνους. Πολύ χαρακτηριστικά, η έκθεση της Βρετανικής Βιβλιοθήκης (Νοέμβριος 2013-Μάρτιος 2014) *Georgians Revealed*, σχετικά με την εποχή του Γεωργίου Γ' (1714-1830) και τη γένεση της βιομηχανικής επανάστασης, τον θρίαμβο των απλών βρετανών επιχειρηματιών, την άνοδο της μεσαίας τάξης και την ανάπτυξη της λαϊκής κουλτούρας, δεν αποκάλυπτε την προέλευση του πλούτου, διατηρώντας έτσι μια λειψή εικόνα της βρετανικής οικονομίας και βιομηχανίας, και μιας κοινωνίας στην οποία οι πεποιθήσεις σχετικά με το χρώμα του δέρματος, την ιδιοκτησία και την αποικιοκρατία που στηρίχθηκε από το δουλεμπόριο και τη δουλοκτησία ήταν κυρίαρχες. Η έρευνα αυτή μελετά τον ρόλο των γυναικών, ο οποίος υπήρξε κεντρικός στη δουλοκτησία, όπως φαίνεται από τις αιτήσεις για αποζημίωση μετά την κατάργηση της δουλείας, όπου το 41% έγινε από γυναίκες και μάλιστα πολλές από αυτές έγχρωμες. Πιστή στη μελέτη της οικογενειακής ιστορίας, η Hall αποκαλύπτει, μέσα από τα συγγενικά δίκτυα και τη μεταφορά της ιδιοκτησίας καθώς και τις συγγενικές συμμαχίες και συγκρούσεις, την ενδυνάμωση του κεφαλαίου, της λευκής φυλής, του πλούτου και της εξουσίας των λευκών πάνω στα σώματα και τις ψυχές των σκλάβων μέσω του τρόμου και της βίας. Η Hall τόνισε ότι το τραύμα της δουλείας δεν έχει πάψει να υπάρχει, όπως υποδεικνύει η σταθερή προνομιακή κυριαρχία των λευκών και η επίσης επίμονη φτώχεια της Καραϊβικής. Αντί για τις κλασικές αναγνώσεις περί βιομηχανικού καπιταλισμού, όπου κυριαρχούσαν οι ερμηνείες της παρουσίας των εργοστασίων και των χειραφετημένων σωμάτων των βιομηχανικών εργατών, επέμεινε ότι πρέπει να ξαναδούμε τον τρόπο με τον οποίο η φυλή και

το φύλο δομούσαν την οργάνωση της ιδιοκτησίας και της εξουσίας. Η λήθη σχετικά με αυτό το θέμα χρειάστηκε δουλειά για να οργανωθεί, το ίδιο χρειάζεται και η μνήμη, κατέληξε η Hall.

Η ηθική δέσμευση του 1945 και η διάσπαση των γενεών
Ίσως η πιο σημαντική ομιλία, που συνόψιζε κατά κάποιον τρόπο το πνεύμα όλου του συνεδρίου και ανέλυε με ουσιαστικό τρόπο την πνευματική πορεία του Hobsbawm, με την προσφορά και τις ελλείψεις του, ήταν η καταληκτική ομιλία του Geoff Eley, ιστορικού της γερμανικής και ευρωπαϊκής ιστορίας καθώς και της ιστορίας της δημοκρατίας. Ο τίτλος της, «Ιστορία και πολιτική», προϋπέθετε ότι ο Eley επρόκειτο να μιλήσει για την πολιτική στάση του ιστορικού Hobsbawm, στα έργα και τη ζωή του γενικότερα. Όμως ήταν πολύ περισσότερα από αυτό. Ο Hobsbawm, είπε ο Eley, ανήκε σε εκείνη τη γενιά των ανθρώπων για τους οποίους ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε ο καθοριστικότερος παράγοντας για τη διανοητική και ηθική τους διαμόρφωση. Και με αυτό διευκρίνισε ότι δεν εννοούσε απλά την ευρωπαϊκή σύγκρουση 1939-1945 αλλά την παγκοσμίως εξελισσόμενη διεθνή αναταραχή από το 1931 μέχρι το 1945 και το πρόγραμμα κοινωνικής ανασυγκρότησης που άρχισε στον μεταπολεμικό κόσμο. Το αντιφασιστικό πνεύμα που διακατείχε τον μεταπολεμικό κόσμο, με όλες του τις αυταπάτες και απλοποιήσεις, προσέβλεπε σε ένα μέλλον με κοινωνική ασφάλεια και πολιτικά δικαιώματα, με μια νέα ηθική σχετικά με το κοινό καλό, όπου η δημοκρατία, στην Ευρώπη τουλάχιστον, εξαπλώθηκε, ιδιαίτερα όταν η ψήφος κατακτήθηκε και για τις γυναίκες. Στον σκοπό της δημιουργίας και διατήρησης αυτού του αντιφασιστικού πνεύματος εδράζεται, κατά τη γνώμη του Eley, και ο λόγος για τον οποίο ο Hobsbawm παρέμεινε μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος σε όλη του τη ζωή, ακόμα και όταν ο σταλινισμός είχε στιγματιστεί στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στη Βρετανία, ακόμα και από τον ίδιο τον Hobsbawm. Οι σκέψεις του Hobsbawm προδίδουν μια συναισθηματική εμμονή και μια ψυχολογική δέσμευση, προδίδουν όμως ακόμα και μια (και υπογράμμισε αυτή τη φράση) «διαρκή αναγνώριση ενός υπαρξιακού προσδιορισμού εντός μιας δυνατής εμπειρίας ζωής, που διαμορφώθηκε γύρω από αυτή τη συναρπαστικά ειπωμένη συλλογική ιστορία». Τις δύο πρώτες δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η συνεχής επένδυση σε έναν σκοπό είχε νόημα, εφόσον η πολιτική στάση του ήταν συγκρουσιακή είτε εντός της πανεπιστημιακής κοινότητας είτε σε άλλα διανοητικά πεδία στη δημόσια κουλτούρα, μέσα στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου. Τις δεκαετίες του 1960 και 1970, με την επέκταση της ανώτατης παιδείας και την επακόλουθη ενδυνάμωση των διανοούμενων της αριστεράς, οι όροι αυτής της δέσμευσης στην πολιτική στράτευση χαλάρωσαν, για να συμπεριλάβουν ένα ευρύτερο φάσμα απόψεων που πρό-

σκείντο σε αριστερές «πολιτικές της γνώσης». Στη δεκαετία του 1980 όμως, όταν έγινε η δεξιά αντεπίθεση, νέοι διαφορετικοί προβληματισμοί ήρθαν να συγκρουστούν με τους προηγούμενους.

Με ποιους όρους η γλώσσα της λαϊκής, δημοκρατικής μεταπολεμικής πολιτικής επικοινωνεί και αλληλεπιδρά με την μετά το 1968 πολιτική γλώσσα που διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1980; Πώς να γεφυρώσουμε τις γενιές με αυτή την έννοια; Στη ζωή και στο έργο του, για τον Hobsbawm ήταν πολύ σημαντικό να μένει πιστός σε έναν σκοπό, αλλά και να προσπαθεί να κατανοεί τους μηχανισμούς μεταφοράς εννοιών ανάμεσα στις διαφορετικές γενιές, όπως επίσης και τις ανακολουθίες και τις παραφωνίες που δημιουργούνται καθώς αλλάζουν οι ιστορικές συνθήκες. Πώς αντανάκλαται η πολιτική συγκυρία στο έργο του, αναρωτήθηκε ο Eley, θέτοντας μια σειρά νέων ερωτημάτων επ' αυτού στην «*Εποχή*» των αλλαγών, εννοώντας τις αλλαγές της γενιάς του 1968; Αυτό που είναι κυρίαρχο στο έργο του στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 είναι η κλασική αντίληψη της υλιστικής θεώρησης της ιστορίας, όπου η οικονομία έχει τον πρώτο λόγο. Μετά όμως, τη δεκαετία του 1990, διακρίνεται μια πιο εκλεκτική και λανθάνουσα σχέση με αυτές τις θέσεις, όπου υπάρχει χώρος για ανισορροπία και πολυπλοκότητα. Το έργο αυτής της περιόδου, ωστόσο, είναι ευάλωτο στην κριτική σε πολλά σημεία, όπου εντοπίζονται βασικές αδυναμίες, είπε ο Eley, αναλύοντας πολλά από τα ζητήματα στα οποία είχαν αναφερθεί και οι προηγούμενοι ομιλητές. Πρώτα, η κεντρική σημασία της Ευρώπης. Παρότι στο έργο του η διεθνής και παγκόσμια ιστορία έχει μεγάλη σημασία, υποστήριξε ότι ο σύγχρονος κόσμος έχει τη ρίζα του στην Ευρώπη, σε όλους τους τομείς, στην επιστήμη, την τεχνολογία, την πολιτική, την οικονομία, την ιδεολογία, έτσι που ο σύγχρονος κόσμος δεν νοείται πριν την κατάκτησή του από τους Ευρωπαίους. Για τον Hobsbawm η μελέτη της ιστορίας είναι αναγκαστικά ευρωκεντρική. Δεύτερη αδυναμία η θέση του φύλου στο έργο του. Ο Hobsbawm ήταν πολύ καλός ιστορικός για να μην αναγνωρίσει τη σημασία της χειραφέτησης των γυναικών στη διεύρυνση της δημοκρατίας, όπως μπορεί να δει κανείς στην *Εποχή των Άκρων* και στην *Εποχή των Αυτοκρατοριών* (όχι όμως και στους δύο προηγούμενους τόμους), ωστόσο ποτέ δεν δέχτηκε το φύλο ως αναλυτική κατηγορία για την ιστορία. Τρίτη αδυναμία η πεποίθησή του ότι η δυτική εκδοχή της πολιτικής χειραφέτησης είναι η μόνη έγκυρη. Παρότι μπορούμε να δούμε στα έργα του *Primitive Rebels* και *Bandits* μια μακρά πορεία, όπου έχουν ενσωματωθεί πολλές νέες ιστορικές μέθοδοι, η βασική αντίληψη ότι αυτό που χρειάζονταν οι μη «εκσυγχρονισμένοι» εξεγερμένοι ήταν «ένα κομμουνιστικό κόμμα» ή κάποια άλλη οργάνωση, παραμένει, γι' αυτό και τους αποκαλεί «προνεωτερικούς», προκαλώντας τη μνήμη πολλών. Ακόμα υπάρχει και το θέμα της

τοπικότητας, στην οποία το έργο του Hobsbawm, που συχνά υιοθετεί τη θέση του κόσμου από ψηλά, με ένα απόμακρο βλέμμα, δεν ανταποκρίνεται. Η πολιτισμική στροφή στην ιστορία επιτρέπει τη μελέτη της τοπικότητας της ταυτότητας, της βιωμένης ιδιαιτερότητας του τόπου, της περιοχής και του σώματος, αλλά και της αναπόφευκτης πολυπλοκότητας της σχέσης μεταξύ όλων αυτών των ιδιαίτερων εννοιών, και συγχρόνως τη μελέτη περισσότερο οικουμενικών εννοιών, όπως η κοινωνική τάξη, το φύλο, το έθνος, η Δύση. Στο έργο του υπάρχει, ισχυρίζεται ο Eley, μια αμφιταλάντευση μεταξύ του de facto διεθνισμού-κοσμοπολιτισμού του και της προτίμησης ιστορικά προσδιορισμένων πολιτισμικών τόπων, όπως η Βιέννη, το Βερολίνο, το Cambridge, η εβραϊκότητα, η Κεντρική Ευρώπη, ο κομμουνισμός. Κι ακόμα, ενώ τα γραπτά του σχετικά με τον πολιτισμό και τις τέχνες δείχνουν ένα μεγάλο εύρος γνώσεων, μπορεί κανείς να ανιχνεύσει μια περιφρόνηση της μαζικής λαϊκής κουλτούρας, πολύ χαρακτηριστική για τους ανθρώπους της γενιάς του.

Γυρνώντας στο ερώτημά του ποια είναι η σχέση μεταξύ της μεταπολεμικής και της μετά το 1968 θέσης του για την πολιτική, ο Eley εστίασε σε δύο έργα του Hobsbawm. Τους *Επαναστάτες*, του 1973, όπου συνόψιζε τις απόψεις του για το 1968, και την παρέμβασή του στο περιοδικό *Marxism Today*, το 1978, με το άρθρο του «The Forward March of Labour Halted?». Στο διάστημα μεταξύ των δύο αυτών κειμένων επαναδιατυπώθηκε η αντιφασιστική θέση που είχε διαμορφώσει από την αρχή της ζωής του. Στο άρθρο αυτό, που τον έκανε διάσημο και για την αφοσίωσή του στο Κομμουνιστικό Κόμμα, εξέταζε κατά πόσο, και αν, μπορεί το εργατικό κίνημα να γίνει επαναστατικό ξανά, στο μέτρο του δυνατού. Αντίθετα, μάλλον περιφρονούσε το 1968, για το οποίο είχε αφιερώσει δύο κεφάλαια στους *Επαναστάτες* και λίγες σελίδες στην αυτοβιογραφία του αργότερα.

Πού οδήγησε πολιτικά το 1968; Όχι και πολύ μακριά, απαντούσε ο Hobsbawm. Η αντίληψή του ότι κανένα μονοθεματικό κίνημα, όπως εκείνα που προέκυψαν από το 1968 (δηλαδή κινήσεις καταναλωτών, οικολογικές καμπάνιες, ακροαριστερές ριζοσπαστικές κινήσεις), που ασκούσαν πολιτική με βάση την ταυτότητα, δεν θα μπορούσε να πλησιάσει την αποτελεσματικότητα που είχαν οι ηγεσίες των πολιτικών κομμάτων, υπήρξε, σύμφωνα με τον Eley, το μεγαλύτερό του λάθος. Η στρατηγική μιας ευρείας δημοκρατικής συμμαχίας θα ήταν ίσως η καλύτερη απάντηση στην Thatcher, αν τα μηνύματα του '68 είχαν ληφθεί υπόψη όχι με τον αυτοαναφορικό και κατακερματισμένο τρόπο που περιφρονούσε αλλά ως βάση για μια όσο το δυνατόν ευρύτερη ενότητα, με τη γκραμισιανή έννοια που ενστερνιζόταν. Με το να περιφρονεί όμως τις «πολιτικές ταυτότητας», συγκρίνοντάς τις με την επιτυχημένη ιστορία του αντιφασισμού μετά το 1945, περιφρονούσε και τον τρόπο

που προσεγγίζονταν ζητήματα πολιτικής υποκειμενικότητας. Πιο τρανταχτό παράδειγμα, η σχέση της κοινωνικής τάξης με την πολιτική, η οποία αμφισβητήθηκε ριζικά στη δεκαετία του 1990. Μετά την αποβιομηχάνιση και την αναδιάρθρωση του καπιταλισμού, η κοινωνική τάξη έγινε μία μόνο από τις πολλές σχέσεις, πρακτικές και νοηματοδοτήσεις που δίνουν υπόσταση στο άτομο στον κόσμο. Προηγούμενες υλιστικές θεωρήσεις αυτής της διαδικασίας δεν μπορούσαν να καταλάβουν την κατακερματισμένη βάση από την οποία οι άνθρωποι διαπραγματεύονται με κάποια λειτουργική συνάφεια την κοινωνική και την πολιτισμική τους ζωή. Η κοινωνική τάξη έπαψε να είναι το μόνο θέμα που απασχολεί τους κοινωνικούς ιστορικούς και έγινε ένα από τα πολλά ερωτήματα που διερευνούν για να φωτίσουν διαφορετικές πτυχές της ζωής των απλών ανθρώπων, στις οποίες οι ίδιοι θα αναγνώριζαν τον εαυτό τους. Κι αυτό είναι σημαντικό, επειδή ο τρόπος που βλέπουμε τον εαυτό μας διαμορφώνει και τη βάση της πολιτικής μας δράσης, ο τρόπος που μας απευθύνονται ως πολιτικές οντότητες δεν είναι παγιωμένος. Κι ενώ οι ταυτότητες με τις οποίες αναγνωρίζουμε τον εαυτό μας είναι πάρα πολλές (ως πολίτες, εργαζόμενοι, καταναλωτές, σεξουαλικές υπάρξεις, υποκείμενα φύλου, φυλής ή έθνους κ.ά.), διαπερνώνται από σχέσεις εξουσίας και συνιστούν μια μη παγιωμένη εικόνα του εαυτού, οι «πολιτικές ταυτότητας» αντιμετωπίζονται ως εάν οι ταυτότητες να είναι σταθερές και αμετάβλητες. Το ερώτημα που πρέπει να μας απασχολεί, επομένως, είναι πώς κάποιες ταυτότητες χαρακτηρίζουν ένα συλλογικό υποκείμενο ενώ άλλες δεν συμπεριλαμβάνονται σε αυτό, μέσα από ποιες συνθήκες, τόπους και χρόνους οι άνθρωποι αρχίζουν να αναγνωρίζουν ότι ανήκουν σε μια πολιτική ή άλλη συλλογικότητα; Πώς διαμορφώνονται ως ενεργά υποκείμενα άνθρωποι που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές θέσεις, που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους με διαφορετικούς εκλογικευμένους τρόπους; Η ερώτηση που θα απήθυνα στον Hobsbawm, τόνισε ο Eley, θα ήταν πώς μια τόσο μεγάλη πλειοψηφία του βρετανικού λαού ταυτίστηκε με τα νοήματα του 1945 και πώς αυτές οι κοινές αντιλήψεις στη συνέχεια αποδομήθηκαν και αντικαταστάθηκαν έτσι ώστε το 1987 έγινε αδύνατο για τους Βρετανούς να μην αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, «έστω και λίγο, ως θασερικά υποκείμενα»; Η πολιτική, ισχυρίστηκε ο Eley, αποπειράται να ενσωματώσει το άπειρο των ταυτοτήτων και να τις σταθεροποιήσει προς έναν κεντρικό πραγματιστικό σκοπό, με τον οποίο μπορούν να ταυτιστούν ακόμα και ανταγωνιστικές συσσωματώσεις κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικών χώρων, που ονομάζουμε κοινωνία, έθνος, λαό. Αυτό είναι απαραίτητο πριν τα άτομα και οι ομάδες μπορέσουν να οργανώσουν τις πολλαπλές και πολύπλοκες σχέσεις τους με τον κόσμο σε μια ισχυρή πολιτική ταυτότητα ικανή να παρακινήσει σε δράση. Δεν μπορώ να καταλάβω, αναρωτήθηκε, για ποιο λόγο ο Hobsbawm αρνήθηκε

την πρόκληση να δει πώς θα μπορούσαμε να φτάσουμε σε μια κοινή πολιτική γλώσσα με αρκετή συνοχή για να κρατηθεί ένα κίνημα ενωμένο για πολύ χρόνο; Κι ενώ αυτό το δεχόταν για το αντιφασιστικό κίνημα, δεν προσπάθησε να το αναγνωρίσει για τα πολιτικά αιτήματα που προέκυψαν μετά το 1960 και το 1970, με τρόπο ώστε να ανταποκρίνονται στον σύγχρονο κόσμο, αποτυγχάνοντας έτσι στη μετάδοση της αγωνιστικότητας σε επόμενες γενιές. Προκαλεί κατάπληξη το γεγονός ότι δεν έδωσε σημασία στον τρόπο με τον οποίο οι αντιπολιτευτικές ιδέες, η απήχηση του κριτικού πνεύματος ή απλά και μόνο οι επιμέρους ευαισθησίες θα μπορούσαν να παραμείνουν ζωντανές σε αυτούς τους μεταβαλλόμενους καιρούς. Αντίθετα, έβλεπε τα πολιτικά αιτήματα του '68 και την μετέπειτα εξέλιξη των κινημάτων ταυτότητας ως έναν περισπασμό από την πραγματική πολιτική. Ωστόσο, όλοι ξέρουμε ότι τα συμμετοχικά κινήματα, όσο κι αν εκφράζουν μερικές φορές μη ρεαλιστικούς στόχους, έχουν τις δικές τους πολιτικές επιθυμίες, που έχουν κομβικό ρόλο σε κάθε διεκδίκηση της εξουσίας. Παρότι κάθε αριστερό κίνημα, όταν έλθει στην εξουσία, συμβιβάζεται (αυτό το ξέρει όποιος έχει μελετήσει την ιστορία του 20ού αιώνα), ξέρουμε ότι οι κατά τόπους πολιτικές δραστηριότητες υπήρξαν καθοριστικές στη διαμόρφωση των ανθρώπων σε σοσιαλιστές ή κομμουνιστές, έτσι ώστε να αποκτήσουν τα κινήματα αυτά συνέχεια στον χρόνο. Παρότι υπάρχουν εντάσεις και χασμάτα μεταξύ του τι ζητούν οι ακτιβιστές και τι μπορούν να δώσουν οι ηγέτες, το να γράψει κανείς την ιστορία τού ενός χωρίς να γράψει την ιστορία τού άλλου είναι σαν το χειροκρότημα του ενός χεριού. Τα λαϊκά δημοκρατικά κινήματα υπήρξαν πιο αποτελεσματικά, όταν τόσο η κυβερνητική γραφειοκρατία όσο και αυτά προχωρούσαν στην ίδια κατεύθυνση—όταν οι επιτροπές και το πεζοδρόμιο δραστηριοποιούνταν μαζί. Αν ο Hobsbawm μπορούσε να φανταστεί την αναγέννηση ενός νέου λαϊκού μετώπου, θα έπρεπε να είχε στραφεί σε αυτά τα νέα συλλογικά κινήματα που προέκυψαν από το '68: το ειρηνιστικό, το οικολογικό, το φεμινιστικό, το κίνημα ομοφυλόφιλης απελευθέρωσης, το αντιρατσιστικό, τις κινήσεις αλληλεγγύης στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, τις καταλήψεις και τις εναλλακτικές σκηνές, τις εκστρατείες ενάντια στις ανισότητες και τη διαφθορά κ.ά.

Κανείς όμως, κανείς, τόνισε ο Eley, δεν έχει γράψει καλύτερα από τον Hobsbawm για τη σχέση μεταξύ των τοπικά επεξεργασμένων πολιτικών ταυτοτήτων, από τη μια μεριά, και την απήχηση των εθνικά οργανωμένων κινημάτων από την άλλη. Όλο του το έργο κινήθηκε με εκπληκτική οξυδέρκεια μεταξύ προσεκτικά διατυπωμένων γενικήσεων και την «κρίσιμη» στιγμή, ώστε να αναπαρίσταται ζωντανά η συναισθηματική εμπλοκή των υποστηρικτών των κινημάτων που περιέγραφε. Αυτό δεν το έκανε όμως και για τα κινήματα του 1968. Ωστόσο, η πολιτική εμμονή του

Hobsbawm, όπως ο ίδιος την περιγράφει στην αυτοβιογραφία του, με «το όνειρο της Οκτωβριανής επανάστασης που υπάρχει ακόμα μέσα μου και περιμένει να ανακαλυφθεί στον σκληρό δίσκο», τον διαμόρφωσε ως έναν πολιτικά στρατευμένο διανοούμενο, ο οποίος στη μακρά ζωή του παρέμεινε συνεπής σε μια ηθική δέσμευση που μπορεί να εμπνεύσει. Η τελευταία πρόταση στην αυτοβιογραφία του—και με τα λόγια αυτά του Hobsbawm διάλεξε να κλείσει ο Eley την ομιλία του—είναι χαρακτηριστική: «Ας μην αποπλιζόμαστε. Πρέπει να καταγγείλουμε και να καταπολεμήσουμε την κοινωνική αδικία. Ο κόσμος δεν θα γίνει καλύτερος από μόνος του. Μην θρηνείτε! Οργανωθείτε!».

Μπορεί στο συνέδριο αυτό να μην διατυπώθηκαν νέες αναλυτικές μέθοδοι για την ιστορία, όμως σκιαγραφήθηκαν καινούργιες εργασίες με αναλυτικές μεθόδους που κυριαρχούν ή προτείνονται τις τελευταίες δεκαετίες στον αγγλοσαξωνικό, και όχι μόνο, χώρο.⁷ Πολλοί από τους ομιλητές συνέδεσαν τα ερωτήματα της εργασίας τους με τα επιτακτικά πολιτικά ερωτήματα του σήμερα, επαναπροσδιορίζοντας έτσι τον ρόλο του ιστορικού, όπως έκανε με το παράδειγμά του και ο Hobsbawm. Οι περισσότεροι, παρότι υπήρξαν κριτικοί απέναντι στο έργο του, στάθηκαν με σεβασμό απέναντί του, αναγνωρίζοντας τη συμβολή του στο τεράστιο άνοιγμα προς την κοινωνική ιστορία, καθώς και τη μεγάλη οξυδέρκεια και τη συνθετική του ικανότητα, όπου η τοπική, η ευρωπαϊκή και η παγκόσμια ιστορία συνεξετάζονται με μοναδική μαεστρία. Όπως άλλωστε έλεγαν στους διαδρόμους οι διοργανωτές, ήταν το πιο εύκολο συνέδριο σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή, αφού κανείς από τους ιστορικούς που προσκλήθηκαν, όσο διάσημοι, πολυάσχολοι ή μακριά από το Λονδίνο κι αν ήταν, δεν αρνήθηκαν την πρό(σ)κληση να αναμετρηθούν με το έργο του Hobsbawm, αλλά αντίθετα, τη θεώρησαν τιμή για το δικό τους έργο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Eric Hobsbawm, «Looking forward: History and the Future», *New Left Review* 1/125 (1981).
- 2 Το έργο του *Languages of Class*, όπου μελέτησε μεταξύ άλλων τη γλώσσα των Χαρτιστών στη διάρκεια των εξεγέρσεών τους, θεωρήθηκε ένα από τα έργα που άνοιξαν νέους δρόμους στη μεθοδολογία της ιστορίας· Gareth Stedman Jones, *Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832-1982*, Κέμπριτζ 1983.
- 3 Charles Tilly, «Charivaris, Repertoires and Politics», στο John M. Merriman (επιμ.), *French Cities in Nineteenth Century*, Hutchinson, Λονδίνο 1982.
- 4 Η Antoinette Burton θεωρείται μαζί με άλλες/ους ιστορικούς από τους πρωτοπόρους που μελέτησαν την ιστορία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας από την πλευρά των αποικιοκρατούμενων γυναικών, αρχικά στην Ινδία και αργότερα στην Αυστραλασία και την Αφρική. Η κινητικότητα των γυναικών της αυτοκρατορίας, οι φυλετικές διακρίσεις και η σεξουαλικότητα αλλά και η ιστοριογραφία της αυτοκρατορίας είναι κεντρικά θέματα στο πολυπληθές έργο της.

5 Μεταξύ των πιο σημαντικών αναφορών ήταν και το έργο της Anna Clark, *The Struggle for the Breeches: Gender and the Making of the British Working Class*, University of California Press 1997, το έργο της Carolyn Steedman, *An Everyday Life of the English Working Class: Work, Self and Sociability in the Early Nineteenth Century*, CUP, 2013, το έργο της Selina Todd, *Young Women, Work, and Family in England 1918-1950*, OUP, 2005, ή σχετικά με τις κατώτερες υπαλλήλους γραφείων της Carole Srole,

Transcribing Class and Gender, Masculinity and Femininity in Nineteenth-Century Courts and Offices, UMP, 2010.

6 Eric Hobsbawm, «The Forward March of Labour Halted?», *Marxism Today*, Σεπτ. 1978.

7 Το πρόγραμμα καθώς και πολλές από τις ομιλίες του συνεδρίου μπορεί να διαβάσει ή να ακούσει (στα αγγλικά) ο ενδιαφερόμενος στον παρακάτω σύνδεσμο: <http://backdoorbroadcasting.net/2014/04/history-after-hobsbawm/>.

νέες κυκλοφορίες από τις εκδόσεις νήσος

